

(PLECS)

D'HISTÒRIA LOCAL

154

Directors: Ramon Arnabat (URV),
Josep Santesmases (CCEPC)
Compaginació: Natàlia Báscones
Disseny: Canseixanta
Tria de novetats: Pineda Vaquer,
Carles Barrull (IRMU)
Dipòsit legal: B. 47.520-76
ISSN 1130-5150

CONTINGUTS

EDITORIAL: Catalunya davant la ...	1
TEMES 1: La Gran Guerra, aliadofília ...	2
TEMES 2: El miratge del ...	5
TEMES 3: Deserció i insubmissió ...	8
PATRIMONI: Maillol, Terus, Carrère ...	11
RESSENYES	13
TRIA DE NOVETATS	14
NOTICIARI	16

Plecs d'Història Local és una revista trimestral que publica articles originals de recerca i reflexió sobre història local i comarcal i en divulga la producció editorial i les activitats en l'àmbit territorial de les terres de parla catalana.

ENRIC GARCIA DOMINGO. Museu Marítim de Barcelona.

CATALUNYA DAVANT LA GRAN GUERRA

Enguany recordem el centenari de l'esclat de la Gran Guerra, una efemèride en part eclipsada a casa nostra per altres commemoracions, i potser també per la idea que es tracta d'un conflicte aliè, una guerra «mundial» que al poble català no li va tocar patir directament. Però en el context d'una Espanya neutral, Catalunya va ser escenari privilegiat de la guerra ideològica i econòmica, així com també de la guerra bruta de l'espionatge i la propaganda. I tot això en un context de reivindicació nacional quan Europa, que semblava inalterable, es desintegrava a les trinxeres i a la rereguarda. Si al Principat la neutralitat permetia als joves catalans viure, millor o pitjor, però viure, passant la ratlla dels Pirineus la situació dels catalans del Rosselló, del Conflent i del Vallespir era radicalment diferent. La guerra era quelcom real i sovint letal. La guerra escorxava una generació sencera i destrossava els cossos i les ànimes dels que sobreviuen. Tragèdia pura que recordarem als *Plecs* a partir d'aquells que van tenir el valor d'oposar-se a la gran matança mitjançant la insubmissió o la deserció, experiències estudiades per Miquel Ruquet.

La guerra sempre té dues cares. Una representa la destrucció, el dolor i la reculada de la civilització a les societats en

lluita. L'altra és l'oportunitat en majúscules, un temps de caos i agitació on alguns poden treure beneficis extraordinaris a partir de la desgràcia aliena. Catalunya, per exemple, es va poder aprofitar de les necessitats dels aliats. Aquesta aventura econòmica va tenir una manifestació singular i poc coneguda en el miratge d'un renaixement de la marina mercant catalana, que ens presenta Enric Garcia.

Postal patriòtica publicada a l'inici de la guerra, quan ningú sospitava que el conflicte duraria quatre anys i canviaria el món. Foto: Col·lecció E.Garcia.

A casa nostra, el posicionament davant els bel·ligerants (aliadòfils o, més ben dit, francòfils *versus* germanòfils) té una dimensió més rica i complexa que en altres parts de l'Estat: la discussió sobre el rol que havia de fer el Principat en el nou món que havia de sorgir de les cendres d'una Europa desfeta per la guerra. I naturalment també l'encaix sempre difícil en un règim polític en descomposició com era el de la Restauració. Maximiliano Fuentes aporta una nova llum sobre la figura cabdal d'Eugeni d'Ors i el seu posicionament ètic i estètic davant un futur que llavors semblava a tocar de la mà.

Tres flaixos sobre una realitat complexa, acompanyats d'un quart cop de memòria a partir d'un element patrimonial: un monument funerari, un dels centenars de records permanents de la *Grande Guerre* en terres de França, que ens presenta Andreu Escarrà. ■

temes-1)

MAXIMILIANO FUENTES CODERA. Universitat de Girona.

LA GRAN GUERRA, L'ALIADOFÍLIA CATALANA I L'EUROPEISME D'EUGENI D'ORS

Com és conegut, davant l'inici de les hostilitats i de la declaració de guerra de la monarquia dual austrohongaresa a Sèrbia, el gabinet conservador d'Eduardo Dato declarà Espanya oficialment neutral; els seus arguments eren l'aïllament polític i diplomàtic del país, la seva feblesa econòmica i militar i la necessitat de mantenir un exèrcit nombrós al Marroc.¹ Però aquesta neutralitat oficial fou ràpidament qüestionada

per una lluita de valors i projectes representats idealment pels blocs en guerra i, encara més idealment, per unes imatges d'Alemanya i França que les xarxes de propaganda de les potències ajudaren a construir.² En un context de polarització creixent i malgrat estar envoltada per països favorables als aliats, al conjunt d'Espanya les forces partidàries de les potències centrals constituïren durant els primers mesos de la guerra una majoria davant els aliadòfils. El conflicte enfrontà la jerarquia de l'Església catòlica, l'exèrcit, el grup polític carlista i el maurista als heterogenis partidaris d'un canvi de l'*statu quo* restauracionista, els quals pensaven que havien de posar-se al costat de les democràcies occidentals perquè, si no ho feien, Espanya seguiria sent un país endarrerit i sense influència a Europa. Entre els intel·lectuals, aquesta darrera posició fou molt més estesa que entre els partits polítics.³

Catalunya també fou escenari d'un neutralisme majoritari durant les primeres setmanes de la guerra. Tanmateix, ràpidament les simpaties es començaren a dividir i es formaren tres blocs: els aliadòfils, majoritaris,

entre els quals es comptaven uns heterogenis sectors republicans i catalanistes; els germanòfils, minoritaris; i al mig de tots ells, la Lliga Regionalista, el partit que dominava les principals institucions polítiques. Aquest donà suport sense fissures a la posició oficial i es concentrà en unes reivindicacions que tingueren com a eix la qüestió de les zones franques, tal com s'expressà en el llibre *El pensament català davant el conflicte europeu* (1915). La posició de la Lliga, al capdavant de la Mancomunitat recentment instituïda, es trobava tan lluny de l'homogeneïtat com de l'abandonament de la més estricta neutralitat. A través de Francesc Cambó, els regionalistes adoptaren una posició pragmàtica: «Hem de ser neutrals en la guerra perquè no podem ser altra cosa».⁴ No obstant això, durant els primers anys de la guerra foren considerats un grup germanòfil; el neutralisme encapçalat per Cambó, les habituals crítiques a l'imperialisme anglès que apareixien a *La Veu de Catalunya* i les complexes idees presentades per Eugeni d'Ors al seu *Glosari* fonamentaven aquesta percepció.

En aquest context, els aliadòfils tingueren prou força per igualar els altres dos grups, presentar-los com un de sol i explicar el conflicte a Catalunya com un debat entre aliadòfils intervencionistes i germanòfils neutralistes. Així s'expressà a *El Poble Català*: «En el fons del moviment neutralista i germanòfil espanyol, no hi ha més que un solatge reaccionari».⁵ La majoria del moviment re-

publicà català i espanyol, amb l'excepció dels anarquistes, es va fer aliadòfil i va llegir la guerra com un enfrontament

Portada *La Veu de Catalunya*.

entre democràcia i autarquia, entre nació i imperi. A més, en clau local, l'antigermanisme també podia fer-se servir per atacar la política abstencionista del regionalisme. La victòria aliada al Marne el setembre de 1914 fou rebuda amb eufòria pels cercles nacionalistes i republicanistes catalans i en possibilità una certa radicalització dels plantejaments. En aquest marc, s'observà una evolució cap a posicions d'identificació de França com a representant de l'esperit llatí, la democràcia i els anhels de llibertat per a les petites nacions, encara que sense trencar amb la neutralitat oficial. Així ho expressaren alguns dels intel·lectuals més rellevants, com Pere Coromines o Antoni Rovira i Virgili.

En aquest context de creixent aliadofília cal situar la particular posició assumida per Eugeni d'Ors, aleshores l'intel·lectual més rellevant de l'òrbita del noucentisme regionalista. Pocs dies després de l'esclat de la Gran Guerra, el 3 d'agost, Xènius havia iniciat una llarga sèrie de gloses sota el títol de *Lletres a Tina* que s'estengué fins al 2 de gener de l'any següent. La seva defensa d'una Europa ideal i el seu europeisme davant de l'inici de la construcció de les cultures de guerra nacionals foren els elements més destacats d'aquests primers escrits en què plantejà la seva definició central sobre el conflicte europeu: «LA GUERRA ENTRE FRANÇA I ALEMANYA ÉS UNA GUERRA CIVIL».⁶ Des del seu punt de vista, la guerra es veia com una possibilitat excepcional per a la reconstrucció d'Europa, és a dir, de l'Imperi de Carlemany (el Sacre Imperi Romà Germànic) i, per això, França i Alemanya constituïen una comunitat que no podia deixar d'existir. La conclusió era que Catalunya podia aparèixer com una part fonamental de l'esperit mediterrani, el qual, al seu torn, havia de ser el punt de partida per a la regeneració europea. Evidentment, al rerefons d'aquest plantejament hi havia el seu ideal imperialista.⁷

Tot i que era plenament conscient de la dificultat d'encaix de la seva visió del conflicte a la Barcelona, l'Espanya i l'Europa d'aleshores, va fer actiu el seu europeisme amb la fundació del Comitè d'Amics de la Unitat Moral d'Europa, que sobrevisqué amb intermitències fins al final de la contesa. La manifestació més important d'aquesta plataforma fou el seu primer manifest, redactat al despatx del llavors director de *La Vanguardia*, Miquel dels Sants Oliver, el 27 de novembre de 1914.⁸ Fou escassament difós fins a la traducció que va fer Romain Rolland al francès per publicar-lo a *Le Journal de Genève* el 9 de gener de l'any següent. La gran novetat d'aquest manifest no apareixia en les idees, totes elles presents a les *Lletres a Tina*, sinó en la llista de signants, entre els quals destacaven seguidors d'Ors com Enric Jardí o Ra-

Eugeni d'Ors «Xènius» en un retrat juvenil.

mon Rucabado juntament amb altres personatges relativament llunyans a l'entorn regionalista com Andreu Nin, Rafael Campalans o Carme Karr.

Aviat s'inicià una polèmica que configurà un escenari dicotòmic. D'una banda, un Ors en una posició minoritària i en una situació de clar aïllament; de l'altra, l'enorme majoria d'intel·lectuals aliadòfils, que es trobaren relacionats amb Marius André i Maurras per atacar Xènius. Si a Europa i França l'ofensiva contra Rolland i Ors estava encapçalada per *Action Française* i els intel·lectuals que l'envoltaven com a elements més destacats, a Catalunya i Espanya, en canvi, els atacs vingueren des d'un camp que podria semblar *a priori* oposat a les idees de Charles Maurras.⁹ En aquest context, és fàcilment comprensible que el març de 1915 la majoria dels intel·lectuals publicà un «Manifest dels catalans» que fou, de fet, una resposta al neutralisme orsià i que es convertí en la proclama col·lectiva més destacada de tot el conflicte a Catalunya. El redactor del text fou Antoni Rovira i Virgili.

El setmanari *Iberia*, la plataforma més rellevant de l'aliadofília catalana, fundat el 10 d'abril de 1915, també fou escenari de l'ofensiva contra Rolland i Ors, tal com pot observar-se des del primer número a la il·lustració de la portada, obra de Feliu Elias (*Apa*), on apareixia un soldat alemany menjant carn humana mentre un àngel presentava un pergami amb el text «Lliga dels amics de l'Unitat Moral d'Europa». L'ideòleg fonamental de la revista fou Antoni Rovira i Virgili, qui

1

2

5

8

11

13

14

16

temes-1)

des del començament afirmà com a política la identificació de Catalunya amb el destí de França a la guerra i la voluntat d'internacionalització de la causa catalana per obtenir unes recompenses en l'escenari internacional de postguerra. Tot això s'expressà en la construcció del mite dels voluntaris catalans, impulsat pel dirigent de la Unió Catalanista, el doctor Joan Solé i Pla.¹⁰

Aquesta ofensiva del republicanisme aliadòfil començà a relaxar-se a mitjan 1916, coincidint amb una certa disminució de l'activitat del Comitè d'Amics de la Unitat Moral d'Europa. En aquest context, la Lliga Regionalista llançà una ofensiva, «Per Catalunya i l'Espanya gran», amb l'objectiu de formular les bases d'una nova política centrada en la constitució d'una nova Espanya a la llum d'un ideal col·lectiu, l'iberisme, amb la federació com a sistema d'organització territorial. Aquesta política fou en realitat una nova demostració de la projecció del regionalisme i del seu líder Francesc Cambó cap a la política es-

tatal. En certa mesura, aquesta projecció s'acabaria concretant en el paper assumit durant l'Assemblea de Parlamentaris i la crisi de 1917.

Malgrat l'existència de diverses publicacions –com la revista *Germania*– i l'activa política de la propaganda alemanya, durant la segona meitat de la guerra l'aliadofilia fou dominant entre els intel·lectuals catalans. Una part fonamental de la seva tasca es concentrà en la difusió del projecte nacionalista en l'escenari europeu. No obstant el notable esforç desenvolupat per homes com Rovira i Virgili, Alfons Maseras o Joan Solé i Pla i per revistes com *Iberia* o, des d'una perspectiva iberista, *Messidor*, el final de la guerra no va portar els resultats esperats. La vencedora França no es mostrà receptiva a les reivindicacions sostingudes durant quatre llargs anys i preferí donar suport al qüestionat sistema liderat per Alfons XIII i els seus successius gabinets. La campanya autonomista de 1919, desenvolupada al compàs d'unes constants i populars manifestacions francòfiles, fou la conseqüència de tot aquest procés. ■

Portada revista *Iberia*.

Notes

1. Francisco ROMERO SALVADÓ, *España 1914-1918. Entre la guerra y la revolución*, Barcelona: Crítica, 2002, p. 7-9.
2. Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA; Paul AUBERT, *Nidos de espías*, Madrid: Alianza, 2014.
3. Maximiliano FUENTES CODERA, *España en la Primera Guerra Mundial*, Madrid: Akal, 2014; Gerald MEAKER, «A Civil War of Words: The Ideological Impact of the First World War on Spain, 1914-1918», en Hans SCHMITT, *Neutral Europe Between War and Revolution, 1917-1923*, Charlottesville: The University Press of Virginia, 1988, p. 1-65.
4. Francesc CAMBÓ, «Espanya davant la Guerra Europea. Causes de la guerra. La neutralitat d'Espanya», *La Veu de Catalunya* (edició del vespre), 20-VIII-1914, p. 1.
5. «En defensa de la llibertat. Catalunya», *El Poble Català*, 27-VIII-1915, p. 1.

6. Eugeni D'ORS, *Lletres a Tina*, Barcelona: Quaderns Crema, 1993, p. 20.
7. Enric UCELAY DA CAL, *El imperialismo catalán*, Barcelona: Edhasa, 2003.
8. Eugeni D'ORS, «El Manifest», *Glosari 1915*, Barcelona: Quaderns Crema, 1990, p. 47-48.
9. Vegeu Maximiliano FUENTES CODERA, *El campo de fuerzas europeo en Cataluña. Eugeni d'Ors en los primeros años de la Gran Guerra*, Lleida: Universitat de Lleida – Pagès Editors, 2009.
10. Joan SAFONT, *Per França i Anglaterra*, Barcelona: A Contra Vent, 2013; David MARTÍNEZ FIOI, *Els «Voluntaris catalans» a la gran guerra 1914-1918: la falsa oportunitat mancada*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991; Joan Esculies i David MARTÍNEZ FIOI, *12.000! Els catalans a la Primera Guerra Mundial*, Barcelona: Ara Llibres, 2014.

ENRIC GARCIA DOMINGO. Museu Marítim de Barcelona.

EL MIRATGE DEL RENAIXEMENT DE LA MARINA CATALANA

Introducció

La dimensió marítima de la Gran Guerra, sovint ignorada, té un reflex a Catalunya en dos aspectes. Per una banda, significà una oportunitat econòmica davant una conjuntura de destrucció de vaixells, d'increment continuat dels nòlits i de necessitats absorbents dels bel·ligerants. Les marines mercants d'alguns països neutrals van treure profit i van expandir-se més enllà del que era previsible a remolc del conflicte. Per Catalunya va ser un moment màgic d'enriquiment, tot i que només per a alguns.

La creació d'empreses navilieres o l'establiment de tallers de construcció naval, entre altres activitats, van generar una falsa sensació de resurrecció de la marina catalana. Hom podia pensar en aquells dies que es vivia l'albada d'una tercera edat d'or. La primera havia estat en temps de la marina de la Corona catalano-aragonesa, entre els segles XIII i XV, mentre que la segona fou la gran època del comerç colonial entre la segona meitat del segle XVIII i la segona meitat del XIX. Se somiava amb un futur de prosperitat per a les activitats marítimes a casa nostra. Aquest miratge es va esvaïr tan aviat com va acabar la guerra i les coses van tornar a la normalitat, almenys pel que fa al negoci marítim. Quan la marea es va retirar, es va endur tot allò que no tenia fonaments profunds i també les esperances d'una Catalunya marítima rica i plena.

Naviliers de fortuna

Un fenomen extraordinari arreu de l'Estat espanyol fou la proliferació de nous naviliers i la transformació d'algunes petites empreses preexistents en grans cases armadores. A Catalunya aquesta eclosió té un pes específic molt destacat dins del conjunt. Un bon indicador pot ser la creació de societats anònimes dedicades a la navegació entre 1917 i 1921. El 1914 hi havia a Barcelona només cinc societats anònimes dedicades a la navegació d'altura i de cabotatge: Compañía Trasatlántica, Línea de Vapores Tintoré, Sociedad Navegación e Industria, Compañía Marítima Comercial i Sociedad de Navegación Trasatlántica, aquesta última en procés de liquidació. En total representaven un capital social nominal de 32.540.000 pessetes. Per contra, entre 1916 i 1921 es van crear a casa nostra 17 no-

ves societats anònimes que representaven un capital social de 137.970.000 pessetes. No totes aquestes societats anònimes responien, però, a un mateix model, i cada una mostrava una estratègia diferent per tal d'aprofitar la conjuntura econòmica.

En algunes, per exemple a Barcelonesa de Navegación, hi trobem destacats membres del patriciat català, com Fernando Fabra i Puig, Ignacio Vilavecchia, Juan José Ferrer Vidal o Manuel Maria Girona. Per contra, a la Naviera Hispano Oriental els promotors eren un grup de modestos fabricants de Terrassa que, fins on sabem, no tenien connexions prèvies amb el negoci marítim. El mateix es pot dir de la Compañía General Aduanera, la Naviera Layetana o la Cámara de Contratación, societats d'escassa importància i molt discreta trajectòria, bastides per inversors oportunistes sense relació directa amb el sector navilier. Sí que tenien una experiència prèvia en el sector marítim les cases Navegación Estrella, Domingo Mumburú, Gásoliba Alvargonzález o Hispania Marítima. Sens dubte el cas més espectacular, pel seu capital social (inicialment 100 milions de pessetes) i pel paper que havia de fer en el negoci marítim espanyol, és el de la Compañía Trasmediterránea, creada el 25 de novembre de 1916 sota l'empenta del català Joaquim María Tintoré i del valencià Juan José Dómine. La Cía. Trasmediterránea tenia el seu camp d'acció en les línies de sobirania i el cabotatge; estava lligada pels seus contractes amb l'Estat i per tant no es podia aprofitar gaire del mercat lliure.

Un cas molt interessant és el de la Compañía General de Carbones S.A., de fet un grup d'inversors que en el període cronològic que ens ocupa participava almenys en tres sectors del nostre interès: la navegació, la importació i comercialització de carbó anglès, i la construcció naval. Es tracta d'un bon exemple d'integració empresarial. La Compañía General de Carbones S.A. havia estat fundada el 16 d'agost de 1916 amb l'objecte d'importar i vendre carbó anglès (i també espanyol) en diferents ports espanyols. El capital social inicial era de 5 milions de pessetes. Tenia com a filial una companyia naviliera, la Naviera Española, fundada pel català Ròmul Bosch amb altres socis (entre ells els britànics Kendall Park i Frederick Witty, domiciliats a Barcelona). L'altre costat del triangle d'aquest grup inversor era la participació en els Astilleros Cardona, una empresa antiga molt arrelada a la Barceloneta que el no-

temes-2)

vembre de 1915 havia passat a ser societat anònima, amb un capital de 2.500.000 pessetes. Amb l'aportació de CGC, el febrer de 1917 es va adquirir una petita drassana al peu de Montjuïc, al barri de Can Tunis, i es van ampliar les instal·lacions amb un projecte molt ambiciós: 31.000 m² de superfície i més de 600 operaris. El juliol del 1920 va entrar en aquesta factoria nou capital britànic a través de la casa John J. Thornycroft & Co. Limited, i la nova empresa va passar a denominar-se Astilleros del Mediterráneo S.A.

Al costat de les societats per accions trobem també els tradicionals naviliers individuals i les petites societats mercantils que armaven velers i vapors, sovint només amb un parell d'embarcacions. Es tractava generalment d'empreses amb un marcat caràcter familiar: Hijos de Ramón A. Ramos, Viuda e Hijos de P. Nicolau, Hijos de Pedro Catasús o Viuda Llusà y R. Masià. Dels 15 armadors que figuraven el 1914 en la Matricula Industrial de Barcelona es passa a 25 el 1916 i a 37 el 1918, xifra que baixarà a 31 en el període 1923-24. Cal assenyalar que molts d'ells són propietaris de petits velers de cabotatge, ja que el desplaçament dels vapors i dels grans velers cap als tràfics internacionals, més rendibles, va deixar un buit en el tràfic costaner que fou cobert, en gran part, per velers de petites dimensions.

Per exemplificar el «riu d'or» que va fluir a les butxaques dels naviliers podem destacar dos exemples paradigmàtics, les cases Tayà i Mumbrú, per la rapidesa amb què es van acumular (i es van fondre) les seves fortunes. En el primer cas, la casa Hijos de José Tayà, una societat en comandita importadora de fusta, va comprar un vaixell el 1915. Amadeu Hurtado recordava que «[Anton Tayà] havia volgut comprar el vaixell per disposar d'un mitjà propi de transport en la importació de fustes del seu comerç [...] Els amics antics de la casa el creien un

pertorbat que, amb iniciatives estrofolàries, anava a liquidar el treball de dues generacions familiars, i els altres amics el tenien per un desgraciat. Quan va invitar els més íntims a un dinar a bord del vaixell arribat al port de Barcelona, tots hi anaven amb cara d'enterrament i alguns li oferien per llàstima uns contractes de noliejament per a tràfic de cabotatge [...] Al cap d'un any, aquells amics entraven a la nau de Tayà traient-se el barret perquè havia augmentat vint vegades el seu valor i era la primera d'una sèrie que ja començava a ésser una flota. El fustaire havia esdevingut navilier, que era la carrera que, contra tots els auguris, havia passat a ésser la més profitosa del món». La casa va arribar a ser una de les empreses del sector més importants a Catalunya, amb interessos també en la premsa, la indústria del paper o les mines de carbó, sense abandonar la fusta. Els Tayà representen perfectament aquesta llavor de futur de la nova marina catalana, de la qual volien ser (i així ho creien ells mateixos) un dels pilars fonamentals.

L'altre cas és el de la casa Domingo Mumbrú. Tot i que va començar a funcionar abans de la guerra, el 1910, amb el vapor *Joaquín Mumbrú*, va ser sota l'impuls de Domingo Mumbrú Aymerich, la segona generació, quan va esdevenir una naviliera potent, armadora de velers i de vapors, que el 1919 va fer el pas a societat anònima amb un capital social de 15 milions de pessetes. La seva riquesa i influència es van esvaïr aviat, però malgrat això Domingo Mumbrú S.A. va sobreviure a la guerra: va ocupar llocs de tercera fila en el panorama navilier fins que va desaparèixer la dècada de 1950.

Molta fusta i poc metall

L'augment de valor dels vaixells —de qualsevol cosa que surés— fou constant des del començament de la guerra. Petits velers, remolcadors, gavarres, tot podia valer una fortuna. No és estrany, doncs, que tot allò que tingués relació amb la construcció i reparació naval fos un negoci atractiu. Les grans drassanes espanyoles no estaven preparades per subministrar unitats a les marines mercants estrangeres ni a la mateixa marina espanyola. Per tant, la clau era la creació de noves empreses, drassanes petites i mitjanes dedicades a la construcció d'embarcacions de tonatge mitjà. A Catalunya el fenomen fou espectacular. Les societats més importants, amb expressió de la data de fundació i el seu capital social, foren: el 1915, Astilleros del Mediterráneo (amb 2.000.000 ptes.); el 1916, Astilleros Minguell S. A. (7.500.000 ptes.); el 1918, Astilleros de Tarragona (10.000.000 ptes.), Empresas y Construcciones Navales S.A. (1.000.000 ptes.) i també Construcciones y Pavimentos S.A. (2.500.000 ptes.); i la darrera, el 1920, Astilleros Burell y Pesquerías de Cataluña (1.000.000 ptes.).

Vapor Príncipe de Viana, destinat al transport ràpid de passatge.

Foto: Museu Marítim de Barcelona.

Serie "Standard"
Marina Mercante Española.
Vapor Correo PRINCIPE DE VIANA.

Acció de la companyia Barcelonesa de Navegación S.A.

Foto: Museu Marítim de Barcelona.

L'activitat en el camp de la construcció naval en fusta fou sorprenent, considerant que les drassanes catalanes, que havien donat fortuna i fama a la marina del Principat els segles XVIII i XIX, havien tancat gairebé totes en la dècada del 1870, en gran part a causa dels efectes d'un decret que permetia la importació de vaixells de construcció estrangera, ara ja de buc metàl·lic. Durant els anys de la Gran Guerra i els immediatament posteriors es van construir principalment pailebots de dos o tres pals i les noves drassanes es concentraren a Barcelona (Astilleros Minguell S.A. i Astilleros BBG) i també a la comarca del Maresme (Astilleros Dotras a Arenys, Empresas y Construcciones Navales S.A. a Cabrera de Mar, Astilleros Almera a Vilassar de Mar, Astilleros Pellicer a Mataró, etc.). Però també s'hi van sumar Roses (els tallers de Joan Sesera, Pau Pujol i els germans Guitart), Sant Feliu de Guíxols (Astilleros Mallol) i Blanes (Astilleros Burell y Pesquerías de Cataluña). Com a fet extraordinari, cal recordar també la construcció d'un vaixell de ciment armat a la platja de Sant Adrià de Besòs el 1918. Es tractava del *Mirotres*, que havia de ser la primera d'una nova indústria de construcció naval catalana amb factories a Sant Adrià i a Malgrat de Mar.

Una aposta igualment ambiciosa fou la constitució, el 1918, dels Astilleros de Tarragona S.A. Als seus tallers es van construir dos vapors amb buc de fusta, el *Montseny* i el *Montsant*, un fet singular perquè feia molt que no s'utilitzava la fusta per construir vaixells mercants de propulsió mecànica. La manca d'acer i altres matèries primeres a causa de la guerra està en el

referons d'aquesta aventura. De tots els anteriorment citats, Astilleros de Tarragona S.A. van ser els únics que van superar la crisi de la postguerra i van tenir continuïtat, com a part de l'empresa Unión Naval de Levante S.A. Però a part d'aquest cas, a partir de 1923 la construcció naval a Catalunya es va limitar a embarcacions petites com abans del 1914.

Fortuna fugissera

Companyies navilieres i drassanes destacaven per sobre d'altres moltes experiències que donaven vida a un sector en expansió: consignataris, tallers de màquines i motors, fabricants d'instruments nàutics o veles, proveïdors, asseguradors, etc. L'atmosfera d'optimisme i riquesa embriagà un país que tenia expectatives de futur més enllà de les econòmiques. Així ho expressaven conferencians i articulistes com Frederic Rahola o Joan Soldevila, o els projectes per a noves línies de navegació amb l'Orient. Les bases teòriques d'aquesta nova marina catalana tenien també els seus mitjans d'expressió. Tot i que editat en llengua castellana, cal citar el diari *La Publicidad*, adquirit pels naviliers Tayà el 1915 i transformat en un instrument d'influència, a més de ser un destacat portaveu dels interessos aliats. Un dels seus elements nuclears era una secció especial d'informació marítima, batejada amb el nom «Del puerto y del mar». Més significativa és encara la fundació l'any 1919 de la revista *Catalunya Marítima*, publicació en català que volia ser el portaveu de la nova edat d'or de la marina mercant catalana. En el mateix sentit anava una altra publicació, *Navegación*, fundada el 1918 i editada en castellà, que en certa forma era l'emissor, per a la resta de l'Estat, del mateix missatge.

Vist en perspectiva, es fa difícil comprendre com aquesta fe en el futur no es posava en dubte amb la previsió que, acabada la guerra i apaivagades les seves conseqüències, les coses podien tornar al punt de partida o molt a prop. La nova marina catalana se sostenia bàsicament sobre l'excepcionalitat del moment. El miratge dels diners fàcils emmascarava el fet que el seu origen estava, sobretot, en la manca de tonatge i en la voracitat dels bel·ligerants i de les seves necessitats. També es fonamentava en fortes inversions en vaixells que, tot i que eren tresors flotants, en un mercat normalitzat havien de depreciar-se immediatament, cosa que en faria difícil l'amortització. Quan va arribar la crisi general al sector de la marina mercant mundial en la postguerra, gairebé ningú no tenia unes arrels prou sòlides per mantenir-se ferm. L'any 1921 marcà el final del boom navilier a Espanya i també el final del somni d'una marina catalana renascuda, potent, que podria haver estat un dels pilars d'una Catalunya moderna en un context internacional totalment nou. ■

1
2
5
8
11
13
14
16

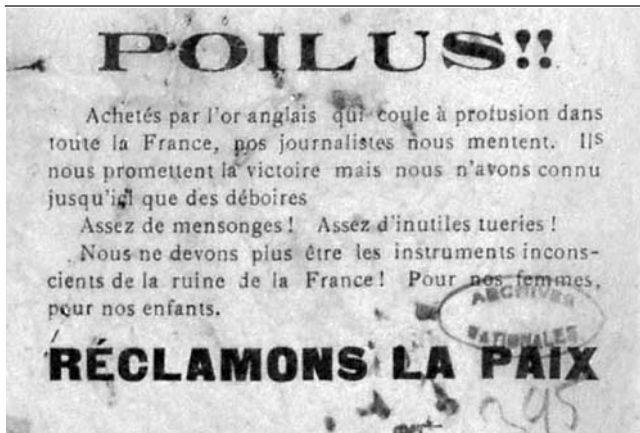
temes-3)

MIQUEL RUQUET. CHRISM - Universitat Perpinyà-Via Domitia.

DESERCIÓ I INSUBMISSIÓ A LA FRONTERA DELS PIRINEUS DURANT LA PRIMERA GUERRA MUNDIAL

La insubmissió es confon sovint amb l'objecció de consciència o la deserció. L'objecció de consciència és una negació a sotmetre's al servei militar. La insubmissió, en canvi, és un refús a executar «l'ordre de marxar» en el moment de rebre-la. Deserció s'aplica només als soldats en servei que abandonen el seu lloc en temps de guerra o de pau. Hi ha una gra-

Fulletts pacifistes alemanys, gener-febrer de 1918. Foto: Arxiu Nacional F7 13375.

dació en l'abandó. La deserció a l'interior és menys greu que la deserció a l'estranger. Negar-se a obeir i desertar al front són actes amb molt més pes. La deserció a l'enemic continua sent el cas més rar –tres soldats pirinencs en el període que ens ocupa– i també el més sancionat.

La guerra de 1914-18 forma part dels moments de la història francesa que no deixen la memòria social en pau. L'estudi dels refractaris a la guerra es queda als límits de la història oficial, als marges de les construccions mitològiques i ideològiques que han forjat i forgen encara la nació francesa. La qüestió dels refractaris és la qüestió de l'adhesió a la guerra dels soldats i de les seves famílies, i és també demanar quin era el sentiment nacional prop de les fronteres de França. Els departaments estudiats són els que voregen els 692 quilòmetres de la frontera meridional: Pirineus Orien-

tals, Arieja, Alta Garona (districte de Sent Gaudenç), Alts Pirineus i Baixos Pirineus. Hi ha múltiples preguntes sobre el rebuig a la guerra dels soldats pirinencs. Quin paper tenen bascos i catalans? Els refractaris, tenen un lligam amb l'emigració anterior dels pirinencs? Quina ha estat la influència del moviment contra la guerra d'abans de 1914?

Insubmissió i deserció són actes individuals rarament ideològics. Aquesta tria individual converteix el soldat en un pària. És difícil suportar la mirada dels qui tenen soldats mobilitzats a la família. El pes social, també, va fer un paper important per al retorn al combat. És una actitud individual considerada un acte polític, com assenyala Christophe Jahr: «el desertor [es foragita] de la comunitat nacional pel seu acte».¹ Durant la guerra, «la propaganda d'estat utilitza particularment la noció de culpa per estrènyer el lligam dels individus a la nació». El cercle de la família sovint retransmet aquesta propaganda.

Insubmisos i desertors de la Primera Guerra Mundial als Pirineus

Departaments	Pirineus Orientals	Arieja	Alta Garona (Sent Gaudenç)	Alts Pirineus	Baixos Pirineus ²	Total
Insubmisos	1.232	550	602	1.890	14.355	18.619
Desertors	777	242	122	303	948	2.392
% de refractaris en relació amb els soldats mobilitzats	4,67	2,03	3,5	4,8	17,06	9,14

Al l' excepció de l'Arieja, aquestes xifres són més altes que les estimades per al conjunt de l'exèrcit francès: un 1,5 % d'insubmisos i un 0,75 % de desertors. Aquesta insubmissió presenta una especificitat a escala de cantó pel que fa al lloc d'emigració: proper (al Principat) entre els catalans del nord, mentre que els Estats Units o Argentina són el destí de la majoria d'emigrants bascos o occitans. Quan aquesta emigra-

ció toca lleves joves que van al combat (*l'active i la réserve de l'active* en francès), com és el cas del País Basc i Catalunya, això estableix un enllaç generacional i provoca altres insubmissions o desercions dels soldats de *la classe*, és a dir, de la mateixa edat. Quan aquesta insubmissió toca els soldats més vells, té poc efecte sobre les classes mobilitzades al front. També van tenir poc efecte els moviments polítics que demanaven la insubmissió, com alguns catòlics reialistes *legitimistes* o –sobretot– el formidable moviment antimilitarista a l'est i a l'oest de la serralada abans de la guerra. La mobilització de 1914 és el fracàs del moviment obrer internacionalista. Si l'antimilitarisme ha tingut algun paper, és potser d'impregnació dels esperits. Això pot explicar el desenvolupament del pacifisme als centres industrials el 1916 i el pes relatiu de la deserció en aquests mateixos centres. Aquesta impregnació també amplia una reversió ràpida d'opinió, en particular de les dones, que són omnipresents en els casos de deserció.

El fenomen de la insubmissió i la deserció està ben vinculat a la frontera. La insubmissió és sobretot un fenomen rural, mentre que el percentatge de deserció és relativament més fort a les ciutats industrials. En el període 1914-18, els Pirineus són encara un espai integrat per les poblacions de cultures properes, amb múltiples enllaços entre els quals els desertors i insubmisos cerquen el seu lloc. Entre el Rosselló i el Principat de Catalunya, el debilitament del sentit de pertinença a un conjunt català ha estat sens dubte un fre a la deserció. Aquest no és el cas del País Basc, on el sentit d'unitat del poble basc no ha desaparegut. Als Pirineus, la ideologia jacobina francesa i l'escola republicana han esborrat el passat comú de la memòria col·lectiva. Només la llengua és encara un element del patrimoni cultural compartit pels catalans, pels bascos i pels occitans de la vall d'Aran. Els vincles transfronterers són múltiples: als enllaços personals s'afegeixen els vincles comercials lícits o il·lícits i molts lligams de comunitats a comunitats, que comparteixen les pastures i els santuaris religiosos. Els enllaços múltiples forjats al llarg dels segles van ajudar les poblacions de la frontera a oposar-se a la ideologia nacionalista de la unió sagrada. L'existència d'un moviment anarquista potent a Catalunya, amb branques al nord de la frontera, i la comunitat de milers de treballadors «espanyols» (en realitat, el 95 % són catalans als Pirineus Orientals i bascos als Baixos Pirineus) reforcen també el moviment d'insubmissió i de deserció.

Davant la brutalitat de la lluita de 1914-18, alguns combatents van posar en marxa múltiples estratègies destinades a reduir la violència o fins i tot defugir-la: retorn retardat al front, mutilació voluntària, lesió lleugera, suïcidis, malalties causades o recerca de posicions menys exposades. La deserció forma part d'a-

questes estratègies com una fugida durant un llarg període. Sovint la deserció és vista com un descans, una manera de sortir del front, especialment quan és una extensió d'un permís o posterior a una ferida. També és molt més fàcil pels soldats tornats a casa trobar complicitats per amagar-se o passar a l'estranger. Aquells que fugen no són marginals, ans molt sovint són bons soldats, ferits i condecorats. Quan la família és conscient de la duresa dels combats, demana la deserció i ajuda a creuar la frontera. Als Pirineus, molt ràpidament, la guerra ha pesat a qual-sevol lloc. Els discursos, sovint de les dones, critiquen la lluita, i mares, esposes i prostitutes inciten a fugir dels enfrontaments. Són elles les que organitzen la fugida i ajuden el refractari a viure a l'altra banda de la frontera. A tot arreu, les detencions arbitràries i els allunyaments d'esposes o companyes es fan il·legalment per tal d'evitar l'abandó dels altres soldats.

Soldat francès posa pel fotògraf llegint el correu. Foto: Col·lecció E.Garcia.

El control de la frontera és inoperant. La longitud de la línia fronterera i el coneixement dels camins per part dels desertors pirinencs tornen il·lusori el dispositiu de vigilància. També és una situació que podria ser paradoxal: cal tancar la frontera a les informacions sospitoses de manipulació pels serveis alemanys, cal evitar l'exportació de productes essencials per a l'esforç de guerra i, al mateix temps, cal també obrir la frontera als productes importats i als treballadors espanyols. D'una banda, l'Estat prohibeix el contraban de mules i, de l'altra, es desenvolupa un contraban legal dels productes des-

1
2
5
8
11
13
14
16

temes-3) (pat

itjats per afavorir l'economia de guerra. Per tal d'evitar que els refractaris passin la frontera, durant quatre anys, sense coordinació real de les regions militars –excepte al final de la guerra–, s'edifica una *usine à gaz* (en francès, una organització molt complicada) i es multipliquen els controls. La guerra també ha transformat la naturalesa de l'Estat francès. De fet, s'ha convertit en un estat que vulnera els seus propis principis, amb l'organització de la corrupció de funcionaris espanyols, el vistiplau a la detenció arbitrària de ciutadans francesos a Espanya, la recomanació de la delació i les pressions de l'executiu sobre els jutges. Les confessions d'imptència dels actors de la repressió suggereixen un estat debilitat, «de baixa eficiència» en els marges.

Els desertors es queden prop de la frontera, i alguns fins i tot s'amaguen al vessant nord. Altres refugiats viuen al costat espanyol, i de vegades tornen per treballar la seva terra o retrobar la família. Anar més lluny, als centres industrials espanyols de Catalunya i el País Basc, és una obligació per trobar feina. Uns quants, pocs, es converteixen en delinqüents a Espanya. La rebuda dels refractaris per les poblacions del sud del Pirineu és càlida. No podia ser altrament, si considerem l'actitud dels espanyols durant el conflicte. Són en el millor dels casos indiferents a la causa francesa i a vegades tenen interessos econòmics en una victòria alemanya. Els desertors i insumisos francesos són rebuts bastant bé per una població fortament impregnada per les lluites antibèl·liques durant les guerres de Cuba i el Marroc. Pocs exiliats decideixen tornar a França durant la guerra. L'amnistia previsible no incita al retorn. A França, l'oblit, el pacifisme i la voluntat d'esborrar semblen conjuminar-se en la recepció que es fa als refractaris: pocs estan estigmatitzats per la seva actitud durant la guerra mundial.

Hom pot interrogar-se sobre les raons que expliquen que hi hagués pocs refractaris, quan la fugida era fàcil. Els historiadors es pregunten per què els exèrcits continuen lluitant malgrat la violència paroxismal de la guerra industrial i l'alt risc de morir-hi o ser ferit. El terme «gran consentiment», em-

prat per Annette Becker i Stéphane Audoin, pot donar una explicació: els soldats són el producte d'una «cultura de la guerra», desenvolupada a l'escola durant la infantesa, al servei militar de seguida i agreujada per la lluita. El patriotisme està molt arrelat en cada un d'aquests soldats. En el grup de solidaritat de la trinxera, els ulls dels altres són molt eficaços per donar suport als soldats. És també cert que, sense l'empena de l'odi col·lectiu que projecta uns europeus en contra d'uns altres, la «matança del 14-18» «no podria iniciar-se o ampliar-se més de quatre anys».³ Múltiples tensions es van exercint sobre els combatents: l'exèrcit ha creat un aparell de repressió i també els gendarmes supervisen les línies de foc. La por dels consells de guerra era suficient –amb l'aiguardent de mala qualitat, *la gnôle*– per fer marxar els soldats al combat. Per tant, és lícit pensar, amb Jules Maurín, que «aquests són soldats per deure i fins i tot per necessitat, per la impossibilitat de fer una altra cosa».⁴ Aquest punt és el que destaca Marc Ferro: «Des de feia trenta anys, la propagació de l'educació, el pic de la premsa i la resurrecció de l'esport han contribuït a exaltar la fe en el seu propi país [...]». El ciutadà del segle XX es va convertir «en soldat-nacional, convençut que qualsevol crítica era indisciplina i qualsevol denigració, traïció: el servei al país requereix la fe en el govern i la certesa de la victòria».⁵

El 1914, es pot considerar que la «domesticació dels pirinencs» per part de l'Estat francès és completa. Els joves dels Pirineus, també, han interioritzat la ideologia de la guerra francesa justa. Quan el soldat és emigrat, aquesta restricció no és efectiva i el recluta pot refusar la mobilització o fins i tot desertar. Ells tenen la sort de viure prop de la frontera d'un país neutral amb el qual comparteixen la llengua, la cultura i els costums. Tot això ha permès a milers de pirinencs refusar el combat i triar camins de vida i d'esperança en un temps tan mortífer. Però lluny de la frontera, la comunitat rural no és un refugi pels refractaris i la immensa majoria dels soldats es resignen a combatre en un ambient marcat pel nacionalisme. ■

Notes

1. Christoph JAHR, «Désertion et déserteurs dans la Grande Guerre, phénomènes et groupe marginaux», en Stéphane AUDOIN-ROUZEAU; Nicolas BEAUPRÉ; Annette BECKER, *Marginaux, marginalité, marginalisation. Textes et contributions d'un colloque allemand tenu à Berlin les 11 et 12 juin 1999*, Péronne: Historial de la Grande Guerre, 2001, p. 118-119.

2. Estimació d'una enquesta del 40 % de les pàgines dels registres de l'leves.

3. Stéphane AUDOIN-ROUZEAU; Annette BECKER, *14-18. Retrouver la guerre*, Gallimard, 2000, 272 p.

4. Jules MAURIN, *Armée, guerre, société. Soldats languedociens (1889-1919)*. Publications de la Sorbonne, 1986, p. 690.

5. Marc FERRO, *La Grande Guerre 1914-1918*, Gallimard, 1968 (reed. 1987), p. 222.

ANDREU ESCARRÀ. Professor d'història al Col·legi d'Elna.

MAILLOL, TERRUS, CARRÈRE I EL MONUMENT ALS CAIGUTS D'ELNA

El monument als caiguts d'Elna es troba a la ciutat alta, a prop de la catedral, a l'esplanada de les Garrafes. És una obra discreta i sòbria que no empra temes guerrers, patriòtics o funerals proposats sobre catàleg pels fonadors i els marbristes, tal com va escollir la majoria dels ajuntaments de França. A Elna el monument als caiguts és alhora artístic i singular per la seva manera de recordar la mort dels 132 homes del municipi caiguts a la guerra de 1914-1918.

És una obra d'Aristides Maillol, un dels quatre monuments als caiguts que va fer al departament dels Pirineus Orientals. La composició del monument és de gran senzillesa. Un sòcol cúbic, on figura la llista de morts, sustenta l'estàtua d'una jove, dempeus, de mida natural, coronada de flors, que sosté una banderola. Un tancat baix rodeja el monument. Per les formes generoses del cos, el vestit «a l'antiga» i el rostre pesant i poc expressiu, aquesta obra resulta molt significativa de l'art de Maillol. Des de 1981, una estàtua de bronze substitueix l'original de pedra calcària, custodiada actualment a l'Ajuntament d'Elna.

L'origen del monument als caiguts d'Elna està relacionat amb l'amistat entre el pintor Étienne Terrus, l'escultor Maillol i l'alcalde del municipi, Jacques Carrère. De la seva relació amb Terrus, deia Maillol: «Érem tan amics, que podíem passar l'un per l'altre». ¹ Es coneix menys Jacques Carrère, veterinari a Elna. ² Terrus i Carrère tenien més o menys la mateixa edat. Vivien a Elna i, com que eren solters, es veien cada dia. Es trobaven al capvespre al Cercle, una mena de cafè i sala de jocs que era el lloc més animat del po-

ble. Ni l'un ni l'altre bevia ni jugava: xerraven. El juny de 1921, Jacques Carrère es va convertir en alcalde d'Elna i ho va ser fins al 1935. Ja el seu primer mes de govern va decidir aixecar el monument als caiguts. Maillol va ser l'elegit per realitzar-lo, sens dubte per consell de Terrus. ³

Segons diuen encara els il·liberencs, Maillol hauria proposat per al monument als morts una obra que ja tenia feta, una Pomona nua. La primera representació de Pomona data de 1910. ⁴ La nimfa, símbol de la fertilitat, estava nua. Segurament la nuesa va xocar al consell municipal, que va refusar aquest projecte. ⁵ Maillol va proposar aleshores una versió vestida i, per al monument als caiguts d'Elna, va substituir els atributs habituals de Pomona per un pesant filacteri, semblant als llaços de les corones funeràries. En aquesta banderola hi

ha gravada la inscripció «La ciutat d'Elna als seus fills morts per la pàtria». En un principi Maillol desitjava inscriure al llaç els noms dels soldats morts, però n'hi havia tants –132 morts per a una població de 3.527 habitants el 1914⁶– que els noms van ser gravats al sòcol. Com els altres monuments als caiguts, el d'Elna va ser acabat *in situ*, sense més retribució que el preu dels materials i de la mà d'obra. Sembla que l'obra fou inaugurada el 1922.

Maillol havia previst un entorn original per al monument, com queda reflectit al dibuix que va fer a casa de Monsieur Carrère. ⁷ Els anys seixanta, un artesà del poble encarregat de pintar el tancat que rodeja el monument va acabar de gastar la pintura blanca sobre l'estàtua. Finalment, el 1979, en col·laboració amb Dina Vierny, una estàtua de bronze realitzada pel fonador Godard va substituir l'original, custodiada a l'ajuntament.

En trencar amb la tradicional iconografia dels monuments als caiguts i triar la representació de la vida per evocar la mort,

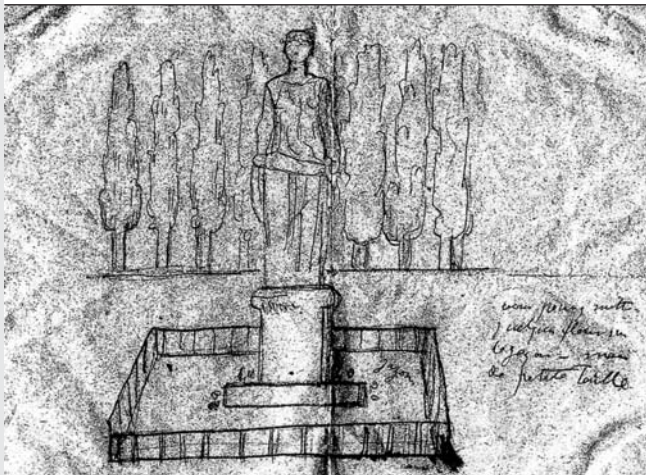
Maillol apareix com un artista innovador, quasi provocador. El monument als caiguts d'Elna és una obra sorprenent per l'audàcia del seu tema, una noia jove plena de vida testimoni de la mort dels soldats a la guerra. El rostre impassible de l'estàtua sembla aliè al drama del dol del poble; no s'hi reflecteix cap torbament, cap agitació, però s'hi reconeix la impassibi-

El monument als caiguts d'Elna.

Foto: Joan Lluís Mas

Projecte del monument, amb el comentari: "Podeu posar algunes flors a la gespa, però que siguin petites". Foto: André Escarra

litat de les màscares mortuòries de l'antic Egipte, serenes davant la mort perquè no tenen por del més enllà, i també els trets plàcids dels rostres de les esteles funeràries gregues i dels jacents dels sepulcres etruscos, tranquils en la seva espera. El

que Maillol va esculpir i donar a Elna és una imatge tranquil·litzadora. Pomona és un símbol de vida, una al·legoria de la permanència de la natura, una divinitat que els esdeveniments de la història humana no transformaran pas. Poderosa, sòlida, sembla un ídol de pedra, una mena de menhir plantat a la terra fèrtil del Rosselló. L'estàtua és Pomona, divinitat protectora dels fruits de la terra; també és la representació d'Elna, ciutat de l'agricultura que, els anys 1920, només s'identificava amb les seves terres fèrtils i les feines del camp.

La població ha acceptat la imatge tranquil·litzadora i la identificació entre l'estàtua i el poble. Vint anys abans, havia rebutjat una altra representació, la d'Helena, realitzada el 1902 per Raymond Sudre, que havia esculpit una bella Helena, despulada i lasciva, en comptes de santa Helena, a qui deu el nom Elna.⁸ El patiment d'un poble va engendrar un monument, l'amistat en va fer una obra d'art i el turó d'Elna el va sacralitzar. Pomona figura, des de llavors, al costat de les santes Eulàlia, Júlia i Helena en el panteó il·liberenc. Constitueix el lligam entre el passat, el present i els orígens antics, mitològics i prehistòrics de la ciutat d'Elna. Així doncs, ens hem de preguntar si es pot creure que l'obra de Maillol és només decorativa i pensar com André Gide, que el 1905 deia de l'estàtua de la Mediterrània: «És bonica, però no significa res».⁹ ■

Notes

1. Henri FRÈRE, *Conversa amb Maillol*, Ginebra: 1956, p. 209.
2. La majoria de les dades sobre Jacques Carrère i la seva amistat amb Terrus i Maillol me les ha proporcionat la seva vídua, Madame Élise Carrère.
3. Extracte del registre de les deliberacions del Conseil Municipal d'Elna del 23 de novembre de 1927. Arxius dels P.O.; 54 EDT 23. «Erecció d'un monument als caiguts: seguint la sessió, el senyor alcalde exposa que el Comitè constituït sota el patronatge de l'Ajuntament ha recollit els fons suficients per poder considerar l'erecció d'un monument als caiguts, un homenatge públic als fills d'Elna caiguts per França. Convida el consell a encetar una deliberació sobre aquest tema. El consell, després de deliberar, vota l'erecció d'un monument. El senyor alcalde reunirà el dossier del projecte que transmetrà a l'aprovació de la comissió especial instituïda a Perpinyà». En sessió del 13 d'octubre de 1921: «Monument als caiguts, subvenció de 1.500 francs. El senyor president exposa al consell municipal que la suma recollida pel Comitè del Monument als Caiguts bastarà per cobrir les despeses d'erecció del monument, però tenint en compte el valor artístic de l'obra de l'escultor Maillol, es considera indispensable que sigui embellit amb

un jardinet i rodejat per una reixa; la suma necessària per a aquests complements seria aproximadament de 1.500 francs, que proposa votar. El consell, després de deliberar, està d'acord amb l'opinió del senyor alcalde i vota la suma demanada de 1.500 francs que seran retirats dels fons disponibles de l'exercici en curs».

4. *Fondation Dina Vierny-Musée Maillol*, París: Fondation Dina Vierny, 1955, p. 40.
5. Ursel BERGER i Jörg ZUTTER (dirs.), *Aristide Maillol*, Musée des Beaux Arts de Lausanne, 1997, p. 52.
6. *Almanach de l'Indépendant*, 1914, p. 35.
7. Aquest dibuix va ser regalat a L. Bassède, amic de R. Grau i cofundador dels Amis d'Illibéris, per Madame J. Carrère, el 30-07-1978, per als Amis d'Illibéris.
8. Abbé Paul VERGÈS, *Harmonies Catalanes*, Toulouse: Privat, 1979, p. 71. L'estàtua es troba a Carcassona, al Jardin Chenier. A Perpinyà, el Musée Puig en custodia la maqueta i l'Hotèl Pams, el model de guix.
9. Ursel BERGER i Jörg ZUTTER (dirs.), *Aristide Maillol*, Musée des Beaux Arts de Lausanne, 1997, p. 172.

ssenyas

154

Antoni GAVALDÀ
El primer franquisme sindical a Tarragona i comarca.
Persones i actuacions

Tarragona: Arola Editors, 2013.
 Col·lecció Els llibres del Consell. Premi Tarragonès d'Investigació.

L'estudi sistemàtic d'Antoni Gavalrà sobre l'associacionisme pagès contemporani a Catalunya l'ha portat a interessar-se per un tema molt oblidat malgrat la seva importància històrica: el sindicalisme franquista, és a dir el personal, les organitzacions i les polítiques de *gremios, cofradías i hermandades*. Així, aquest llibre sobre el primer franquisme sindical a Tarragona i el Tarragonès cal inserir-lo en un estudi més ampli sobre el sindicalisme agrari franquista a les comarques meridionals de Catalunya.

El llibre s'estructura en tres parts: una primera de presentació del model sindical franquista (capítols 1 i 2), la segona dedicada a l'anàlisi interna i a les relacions externes dels gremis industrials, les confraries de pescadors i les *hermandades* de pagesos del Tarragonès (capítols 3, 4, 5 i 6), i la tercera amb les conclusions de l'estudi. El cos central va acompanyat d'un pròleg de la doctora Montserrat Duch i d'una presentació de l'autor, així com d'uns interessants apèndixs i de la relació de fonts i bibliografia consultada.

De l'estudi de Gavalrà se'n desprèn que la Falange, que es va apropiat de bona part del patrimoni sindical i cooperatiu republicà espoliat, va tenir un paper primordial en la definició i estructuració del primer sindicalisme franquista (1939-1941), tot i que després aniria perdent força, integrada dins la maquinària burocràtica del règim. També poden apreciar-se les contradiccions que, malgrat el control estatal, esclataven entre els dirigents sindicals locals i els provincials o estatals, la qual cosa reflecteixen prou bé els *informes* que elaboraven els primers. Finalment, queda molt clar que la generalització del racionament, els *cupos*, l'estraperlo i el mercat negre, va permetre que alguns jerarques del règim obtinguessin grans beneficis econòmics, alhora que perjudicaven enormement tant la producció com les condicions de vida de la pagesia, els treballadors industrials i del comerç i els menestrals.

RAMON ARNABAT. URV. Institut d'Estudis Penedesencs

Joan GIMÉNEZ I BLASCO
La provincia marítima de Mataró: Economía i conflictes socials (1750-1870)

Mataró: Fundació Iluro, 2013.
 430 p., 20 €.

La Fundació Iluro, hereva de l'obra social de Caixa Laietana, continua la tasca de promoció de la història local de la comarca del Maresme amb la concessió del Premi Iluro, creat l'any 1960 per l'entitat ara desapareguda.

La publicació a la qual fem referència, que recull el treball premiat amb l'edició 2012 del Premi Iluro, aborda la qüestió de la província marítima de Mataró –que comprenia la façana litoral que va des de Tiana a Tossa de Mar– des de la seva creació el segle XVIII per part del marquès de La Ensenada.

Analitzant aquest cas concret, l'autor estableix un panorama complet dels objectius que portaren a la creació d'aquestes províncies marítimes. El principal no era cap altre que el control i el reclutament d'homes per al servei a l'armada reial a través de les matrícules de marina, així com el control del nombre i la tipologia de bastiments de cada província marítima. L'obra ens mostra també el funcionament de les províncies a partir de la seva estructura orgànica i les seves competències, que també abastaven qüestions judicials, de sanitat i de boscos.

Dins d'aquest panorama global de la qüestió de les províncies marítimes, l'estudi se centra en la de Mataró. N'analitza especialment la consecució de la matrícula de marina, a través de les lleves, les exempcions i el temps de servei, entre altres aspectes. També es fixa en les activitats econòmiques derivades d'aquesta administració, com la construcció naval, la pesca o la pràctica del cors, i, finalment, en l'organització dels matriculats de la zona mitjançant confraries de mariners i pescadors, gremis de mar i escoles nàutiques. Per acabar, l'última part d'aquesta monografia torna a l'anàlisi global d'aquesta administració naval per tractar-ne la desaparició, conseqüència del canvi polític i social que portà el pas de l'Antic Règim a la monarquia liberal a partir de la segona meitat del segle XIX.

PINEDA VAQUER. Tècnica de documentació de l'Institut Ramon Muntaner

1
2
5
8
11
13
14
16

DE trianovetats)

Alexandra CAPDEVILA I MUNTADAS et al.
Les masies de Sant Andreu de Palomar.
Inventari de cases de pagès andreuqueses
 Barcelona: Llop Roig, 2014, 271 p., 20,80 €.

Inventari de les masies o cases de pagès existents al terme de Sant Andreu del Palomar (Barcelona), realitzat per Alexandra Capdevila, Alejandra García, Laura Gómez, Ricard Paradís, Jordi Petit, Lourdes Pinyol, Jordi Sánchez i Pau Vinyes. De 50 d'aquestes masies hi ha molt poca o nul·la informació, mentre que de 108 es publica alguna imatge i un text amb la ubicació, l'arquitectura i l'evolució històrica de la casa, amb referències a les propietats i als propietaris. Totes aquestes cases s'ubiquen sobre un plànol de 2013. L'obra es completa amb la publicació dels malnoms dels vinyaters del pla de Sant Andreu de Palomar i el cens agrari de la Germandat de Pagesos corresponent al 1970.

Quintí CASALS BERGÉS
Modernització i Renaixença a la Lleida del segle XIX
 Lleida: Pagès Editors, 2013. 380 p., 21 €.

Estudi renovador que fa un estat de la qüestió del panorama cultural de Lleida a la segona meitat del segle XIX. Posteriorment analitza el romanticisme i l'anhel de recuperar la cultura pròpia, amb les aportacions del republicanisme a la Renaixença. També explica la vida dels intel·lectuals, les institucions, l'ensenyament i les activitats culturals tant de les elits com de la burgesia, la seva dissidència i la cultura popular, fins arribar a analitzar el republicanisme i els diferents mites patriòtics lleidatans que van anar bastint tot aquest discurs. Acaba el llibre amb un llarg i exhaustiu «Breu diccionari de la Renaixença a Lleida (1837-1875)», de més de 100 pàgines.

Quaderns, 33: Monestirs i territori.
1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles.
 Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013. 164 p., 19 €.

Actes del XIX Col·loqui de Tardor, dedicat al 1200 aniversari del monestir de Sant Esteve de Banyoles. S'hi apleguen articles sobre sant Benet (Josep M. Soler), la vida monàstica (Cristòfol-A. Trepal), el monacat femení (Karen Stöber), els sabers (Prim Bertran, Rosa Lluch), l'arquitectura religiosa (Eduard Carbonell) i el paper de l'aristocràcia nord-catalana en les fundacions monàstiques (Aymat Catafau), com també sobre el paper de Sant Esteve de Banyoles en la colonització agrícola altmedieval (Lluís To) o la seva trajectòria dins de la congregació benedictina de 1215 a 1835 (Ernest Zaragoza).

Ricard CANTANO CARBALLO
Contribució dels patrons i barques de Canet al comerç marítim català del segle XVIII
 Badalona: Edicions Els 2 pins, 2014, 148 p., 12 €.

Aquest estudi analitza el comerç amb Amèrica de la vila de Canet al llarg del segle XVIII, amb moments com la intensificació del comerç indirecte, via Cadis, el 1715; l'obertura del comerç directe el 1740; el comerç privilegiat el 1755; la Llei de Sobrevent de 1765, i el Reglament de lliure comerç de 1778. El llibre també estudia les embarcacions, el finançament dels vaixells i de la indústria naval, i les nissagues de patrons de Canet, com els Cruanyes, els Llauger o els Milans.

Margarida COLOMER i ROVIRA
La postguerra a Mataró 1939-1952
 Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013. 584 p., 24 €.

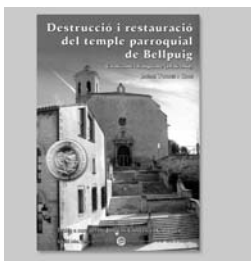
Exhaustiu estudi de la postguerra a Mataró on l'autora analitza en una primera part l'ocupació militar de la ciutat, la creació de les dues comissions gestores, la formació de Falange i del sindicat vertical a la població, les condicions de vida, l'ensenyament, la cultura, la repressió i la resistència. En la segona part es fixa en la constitució i les activitats de la tercera i quarta gestora, les eleccions per terços de 1948 i 1951, l'evolució de Falange i del Sindicat CNS, els delictes, l'activitat cultural, els conflictes i les condicions laborals, especialment les vagues de 1947 i 1951, per acabar amb l'antifranquisme i un nou període que obre l'alcalde Pedro Crespo.

**Alberto RECHE
ONTILLERA**
**L'Speculo de
1764**

Barcelona: Ajuntament del Montornès del Vallès i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2014. 278 p. 19 €. Premi Montornès de recerca històrica 2010.

L'*Speculo* és un manuscrit que encarrega Bernardí Lluís d'Ardena, comte de Darnius, propietari de la Torre Tavernera i successor dels Montornès, per recopilar els pergamins de les hisendes de Montornès, Rivot i Tarafa que tenia al seu poder l'any 1764. Aquesta documentació permet recuperar en un sol document escrit en català més de set-cents pergamins amb contractes, testaments, juraments i d'altres, redactats des de mitjan segle XII fins al segle XVIII. A partir de tota aquesta documentació es fa una anàlisi exhaustiva de l'evolució de les possessions al llarg dels anys, les relacions feudals, les rendes agrícoles, l'especulació urbanística, els conflictes veïnals i les relacions amb els diferents senyors de Montornès al llarg de l'edat mitjana (dels segles XII al xv).

Jaume TORRES i GROS
**Destrucció i
restauració del
temple parro-
quial de Bellpuig.**

Bellpuig: Associació d'Amics de la Plana d'Urgell i Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 2014. 190 p., 30 €.

Amb pròleg de Joaquim Capdevila, el llibre de Jaume Torres analitza la destrucció de l'església de Santa Maria de Bellpuig el juliol de 1936 i la seva posterior restauració al llarg de la postguerra, fins al 1960, tot explicant les festes, la litúrgia i altres esdeveniments de la parròquia que apareixien al full parroquial. Aquesta publicació es divideix en diferents parts: la destrucció del temple (1936-1939), la restauració del temple (1939-1946), la de les capelles dels Dolors i del Sant Crist (1947-1953), i les restauracions de les capelles de l'altar major i del mausoleu de Ramon de Cardona (1954-1960).

DD.AA.
**L'empremta de
dones de Sant
Cugat de Sesgar-
rigues al segle xx**

Sant Cugat de Sesgarrigues: Ajuntament de Sant Cugat de Sesgarrigues, 2014. 100 p., 10 €.

Diversos membres d'un grup de recerca local repassen les biografies de diferents dones de Sant Pere de Sesgarrigues que van viure al llarg del segle xx. En aquesta edició es presenten fotografies i biografies de Teresa Ferrer Ollé, Maria Mitjans Puig, Josefina Miralles Valls, Àngela Clos Bertran, Modesta Gual Carbó, Maria Fabré Ferret, Dolores Moyés Sàbat, Rosa Vidal Mestre, Carmeta Julve Camps, Filomena Baiget Llusà, Antònia Batet Cuscó, Concepció Campeny Rosell, Remei Vendrell i Vendrell, Leonor Menacho García i Teresa Massana Farré.

**Eduard BOADA I
ARAGONÈS**
**L'aigua i la gent.
Aspectes de l'Horta
de Mont-roig als
segles XVII i XVIII**

Tarragona: Ganzell, 2013. 58 p., 10 €. Col·lecció Quaderns de la Pixerota, 1.

Estudi i transcripció d'Eduard Boada sobre el *Llibre de las ordinacions del repartiment de las tandas de la aigua de la horta de vila de Mont-roig y decret de Sa Illustrissima del Any 1703*, un document de 1773 en el qual, arran d'una causa pendent iniciada el 1758, es reproduïxen les ordinacions de les tandes d'aigua dels horts de 1680, el decret de 1703 i l'ordinació núm. 22 del Llibre d'ordinacions de la vila i terme de Mont-roig, de 1703.

**Montserrat COMAS I
GÜELL**
**De la
Mancomunitat a
la República.
L'activitat cultural a
Vilanova i la Geltrú**

Valls: Cossetània Edicions, 2014, 224 p., 16 €.

En aquest estudi, elaborat a partir del buidatge del *Diario de Villanueva*, s'analitza la important vida cultural de Vilanova i la Geltrú entre la Mancomunitat i la II República. Contra la imatge generalitzada d'una ciutat decadent després de la desfeta del segle XIX, l'autora revisa la vila, el context i l'evolució del món cultural des de diferents perspectives: l'ensenyament, l'activisme, les dones, la música, les biblioteques, la ràdio, la literatura, els homenatges, les exposicions, els aplecs o les transformacions i alternatives. El resultat mostra una nova imatge d'una població culturalment molt activa. El volum finalitza amb un apèndix amb textos de l'època.

noticiari

154

1 Agenda

- III Jornades Pedagògiques de la Fundació Rafael Masó: «Rafael Masó, viure i projectar en el context de la Mancomunitat». GIRONA, 1, 2 I 3 DE JULIOL. ORGANITZA: FUNDACIÓ RAFAEL MASÓ.
- XXIII Seminari de Romànic: «Arts i artistes a l'època romànica». BESALÚ, 5 DE JULIOL. ORGANITZEN: AMICS DE BESALÚ I EL SEU COMTAT.
- Curs d'estiu «Catalunya dins la Guerra de Successió Hispànica (1702-1714)». OLOT, 9, 10 I 11 DE JULIOL. ORGANITZA: PATRONAT D'ESTUDIS HISTÒRICS D'OLOT I COMARCA.
- XVIII Congrés Internacional d'Història Oral: «Poder i Democràcia». BARCELONA, DEL 9 AL 12 DE JULIOL. ORGANITZEN: UNIVERSITAT DE BARCELONA, GENERALITAT DE CATALUNYA, AJUNTAMENT DE BARCELONA, INTERNATIONAL ORAL HISTORY ASSOCIATION I INSTITUT RAMON MUNTANER.
- V Jornada Cultural Coneix la Terreta. ESPLUGA DE SERRA, 9 D'AGOST. ORGANITZEN: CENTRE D'ESTUDIS RIBAGORÇANS I ASSOCIACIÓ CULTURAL LA TERRETA.

- IX Jornada El Joc i la Tradició. SANT MATEU, 13 DE SETEMBRE. ORGANITZA: ASSOCIACIÓ CULTURAL LA TELLA.
- Ruta «La Barcelona de 1714 des de les altures. Pugem al castell». BARCELONA, 21 DE SETEMBRE. ORGANITZA: CENTRE DE RECERCA HISTÒRICA DEL POBLE-SEC (CERHISEC).
- Exposició: «El 1714 a Sant Andreu de Palomar, un dels escenaris del conflicte». SANT ANDREU DE PALOMAR (BARCELONA), DE L'1 AL 30 DE SETEMBRE. ORGANITZA: CENTRE D'ESTUDIS IGNASI IGLÉSIAS.
- Exposició «Paisatge latent. Closes, cortals i cortalers». CASTELLÓ D'EMPÚRIES, FINS AL 5 D'OCTUBRE. ORGANITZEN: ECOMUSEU DE LA FARINERA DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES I ASSOCIACIÓ D'HISTÒRIA RURAL.
- V Jornada d'Estudis Locals i Territorials Carmel Biarnés: «La religiositat popular». ASCÓ, 11 D'OCTUBRE. ORGANITZEN: ASSOCIACIÓ CULTURAL LO LLAÛT I CENTRE D'ESTUDIS DE LA RIBERA D'EBRE.

- VII Trobada de centres d'estudis i estudiosos d'Eramprunyà: «L'aigua al mar i a la terra: clima, hidrografia, infraestructures i usos». GAVÀ, 18 D'OCTUBRE. ORGANITZA: CENTRE D'ESTUDIS DE GAVÀ.
- V Congrés per a l'estudi dels jueus en territoris de llengua catalana. BARCELONA, 20, 21 I 22 D'OCTUBRE. ORGANITZA: INSTITUT D'ESTUDIS MÒN JUÏC.
- XXIV Jornades d'Estudis Penedesencs: «El Penedès al 1714-1914-2014». VILANOVA I LA GELTRÚ I VILAFRANCA DEL PENEDÈS, 24 I 25 D'OCTUBRE. ORGANITZA: INSTITUT D'ESTUDIS PENEDESENCS.
- Congrés Internacional sobre Ballats Parlats. TARRAGONA, 24, 25 I 26 D'OCTUBRE. ORGANITZA: UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI, AMB EL SUPORT DEL DEPARTAMENT DE CULTURA DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA I L'INSTITUT RAMON MUNTANER.
- Exposició «L'Àpex de la Salut en el fons de la Fundació Bosch i Cardellach». SABADELL, FINS AL 30 D'OCTUBRE. ORGANITZA: FUNDACIÓ BOSCH I CARDELLACH.

2 Noticiari

Els dies 26, 27 i 28 de juny de 2014 se celebraran les Jornades Europees de Patrimoni, una oportunitat per donar a conèixer el patrimoni local i per participar en les múltiples activitats que s'ofereixen per tot el territori. Des de fa tres anys, els centres i instituts d'estudis locals i comarcals incorporen propostes per difondre el patrimoni que han estudiat. En el cas de Catalunya, les Jornades estan organitzades per l'Agència Catalana de Patrimoni i compten amb el suport de l'Associació de Municipis de Catalunya, la Federació Catalana de Municipis i

l'Institut Ramon Muntaner, que incentiva i canalitza les propostes dels centres. Podreu consultar-ne el programa a www.irmu.cat.

Els dies 17 i 18 d'octubre tindran lloc a Móra la Nova les Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans. El programa es pot consultar al portal www.irmu.cat. L'accés a les jornades, que es faran divendres a la tarda i dissabte al matí al Casal, és lliure. L'objectiu d'aquestes sessions és difondre estudis i projectes vinculats a la llengua i la literatura a les Terres de l'Ebre.

El Govern de la Generalitat ha declarat el 4 de juny com a Dia de l'Associacionisme Cultural, una commemoració justificada per la importància i transcendència del moviment associatiu català i la seva valuosa aportació al conjunt de la societat. Aviat es presentarà a les entitats la manera de participar en aquesta diada, la primera de les quals se celebrarà l'any 2015.

Consell de redacció: Victòria Almuní (C.E. Senjencs), Joan Busqueta (UdL), David Cao (P. Estudis Osonencs), Joaquim Capdevila (UdL), Enric Garcia Domingo (M. Marítim Barcelona), Narcís Figueras (UOC), Antoni Gavaldà (URV), Oriol Granados (CE. Montjuïc), Carla González Collantes (UIC), Oscar Jané (UAB), M. Carme Jiménez (IRMU), Joan-Lluís Mas (Terra dels Avis, Cat. Nord), Lourdes Plans (C.E. Històrics de Terrassa), Joaquim M. Puigvert (UdG), Mercè Renom (C.E. Comarcals Baix Llobregat), Teresa Reyes (Oficina Patrimoni Cultural - Diputació Barcelona), Enric Saguer (UdG), Carles Santacana (UB), Sebastià Serra (UIB), Ramon Ten (S. Arqueologia i Paleontologia. G.Cat), Francesc Viso (CCEPC).
Consell assessor: Agustí Alcoverro (MHC), Ferran Archilés (UV), Joan Armangué Herrero (Arxiu de Tradicions de l'Alguer), Josep Casanovas (UdV), Montserrat Duch (URV), Enric Guinot (UV), Antonieta Jarne (UdL), Antoni Mas Forners (C.E. Repoblació Mallorca. UIB), Marina Miquel (MHC), Conxita Mir (UdL), Vicent Olmos (UV), Joan Peytaví (UPVD), Santi Ponce (UdV), Joan Santacana (UB), Josep M. Sans Travé (ANC), Gemma Tribó (UB), Antoni Virgili (UAB)
<http://www.sre.urv.es/irmu/plecs/>.

Revista editada per:

Amb el suport de:

